

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Елка Димитрова

(Институт за литература – БАН, секция „Нова и съвременна българска литература“)

за дисертационния труд на Десислава Бориславова Узунова (редовен докторант в

СУ „Св. Климент Охридски“, ФСлФ, катедра „Теория на литературата“)

на тема:

„Образът на двойника в литературата – модели и прочити.

Психоаналитични прочити на образа на двойника в диaboлистичната проза“

за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

по научна специалност 2.1. Филология – Теория на литературата

Научен ръководител – проф. д-р Амелия Личева

Дисертационният труд на Десислава Узунова, озаглавен „Образът на двойника в литературата – модели и прочити. Психоаналитични прочити на образа на двойника в диaboлистичната проза“, е текст, писан с видим интерес, вникване, дори потъване в проблематиката.

Проблематиката сама по себе си е интересна и достатъчно фрагментарно разработена в българското литературознание, за да може един изследователски труд върху нея да се открие като необходим – дори ако се изключи личното творческо пристрастие на авторката, което само по себе си вече е достатъчен аргумент за работа в избраната посока.

Сред достойнствата на труда на първо място бих подчертала задълбоченото изследване на теоретичния материал – главно психоаналитичните теории, които влизат в употреба в хода на интерпретацията. Той е обстойно проучен, а и адекватно подбран с оглед на проблематиката. Психоаналитичният подход в литературознанието обаче залага и един опасен капан – да бъде negliжирана дистанцията, която литературният текст поставя между изследователя и типичния обект на психоанализата – човека. Така при този избор често се наблюдава разфокусиране на работата с литературния текст и известно преливане към модела на case study – в психоаналитичния му смисъл на изследване на човешки случаи. Тук бих посочила за пример част от анализа на „Черният дом“ на Вл.

Полянов: „Налична е информация, която няма как да бъде достъпна, за събитие, което субектът няма съзнанието да е извършил, т.е. декларирането на подобно сведение предполага особена запознатост с цялостната му реализация. Героят няма как да знае дали косите на жените са били отскубнати или отрязани, още по-малко може да квалифицира степента на извършване на този акт, освен ако не е бил самият извършител на действието“ и т.н. (с. 97).

Десислава Узунова действително е създавала труда си с видим интерес, понякога – с фиксации върху определени теми, които в резултат се очертават с натраплива повтораемост – проблематиката на разцепването на Аза например или на кастрацията и липсващия фалос. Това, разбира се, са тенденции, преpraщащи към основите на психоаналитичната интерпретация, но докато първата интерпретационна линия, поради универсалността на проблематиката си, е в по-голяма степен приложима, то вторите две са доста специфични, а и може би все пак остарели като „сензация“ – т.е. намирам, че известна условност в позоваването на тях не би била в повече. Разсъжденията за майчиния фалос, фетишизма и кастрацията (с. 99) например ми изглеждат малко безкритично включени. А там, където по-активно се намесва Мелани Клайн (в Пета част), рискът от свръхинтерпретация е застрашителен.

Сред особено активно работещите в текста теории са тези на Зигмунд Фройд, Мелани Клайн, Аленка Зупанчич, Сара Кофман, Ана Фройд, Франсоаз Долто, Люс Иригаре. Сред българските теоретици, свършили добри услуги на дисертацията, бих отделила Дарин Тенев, Камелия Спасова и Мария Калинова – като съвсем нямам за цел да покрия теоретичния спектър, привлечен в труда, а по-скоро да обърна внимание на синергията между теоретизирането на Десислава Узунова с това на двете цитирани авторки (в проблематиката на *unheimlich*), от една страна, и по-трудната усвоимост на теоретическото мислене на Дарин Тенев в настоящия дисертационен текст. Сякаш неговият систематизъм огражда свои полета вътре в дисертацията, които някак отказват да се слоят с цялото. Въпреки безспорната приложимост и необходимост от позоваване на работата му върху теорията на образа в избраната от докторантката тематична посока – пасажите, в които звучи неговият глас, остават някак отделени от цялото. Теоретизирането на дара – за сравнение – се е включило далеч по-гладко в текста на Десислава Узунова.

В горния ред на мисли бих добавила и опозицията образ – модел, която, струва ми се, функционира твърде спорно като работна в текста, или може би по-скоро не е достатъчно експлицирана – въпреки първоначалната заявка за важността ѝ. Проблемът не на последно място идва и от избора на една относително деликатна употреба на тази опозиция, каквато е концепцията за пластичността на модела и ригидността на образа от „Поетика на моделите“ на Роберт Матиас Ердбеер. Но пък така отношението модел – образ на свой ред е подложено на блендата на двойничеството, което при евентуален „анализ на анализа“ би довело до интересни изводи за дискурса на самия дисертационен текст.

И така, бих определила успешната посока на тази дисертация като акцентирано психоаналитична, като мащабният теоретичен свод действително я прави добре мотивирана. Проблемът обаче се появява, когато читателското очакване към авторовото преработване на теоретичните теми започва да се сблъсква със ситуацията на нещо, което бих нарекла перманентно встъпление. Неслучайно в текста на дисертацията формите в бъдеще време постоянстват прекалено дълго – текстът продължава да обещава какво ще направи дори когато е време за разгръщане на собствено изследователското изложение. След много обстойното представяне на Фройдови и фройдистки теории обикновено следва впечатляващо кратък опит за анализ на разказ, като, от една страна, той е фокусиран не толкова върху литературния текст, колкото върху функцията му да илюстрира предходния теоретичен масив. Този проблем започва да изчезва едва в края на пета и в шеста част – там, където започва (в работата над разказите на Полянов, Минков, Райчев).

Самата аналитична работа с литературните текстове постоянно е на ръба да забрави, че неин обект са именно литературни текстове. И тук ще споделя един въпрос, който за мен като читател на тази дисертация от време на време се появяваше като сигнална светлина: Защо авторката на дисертацията е толкова сигурна, че на автора на литературния текст може да се разчита като на източник, който в такава степен достоверно изгражда персонажите си, че на тях може да се гледа като на хора, обекти на психоанализа? Защото това е начинът, по който Десислава Узунова често чете героите. Не може, разбира се. И не трябва. Но този реторичен въпрос е знак за нещо, което в началото на рецензията си отбелязах като капан на психоаналитичния подход. А ако артистично се

опитаме за излезем от това положение като проблем на изследователския текст, не е изключено да попаднем в една доста интересна фигура, превръщаща дефекта в обект на изследване, ако не в ефект. В смисъл че, ако следваме интелектуалната инспирация на самия дисертационен текст да търси двойници и двойници на двойниците, бихме могли фигуративно да кажем, че дисертационният текст е станал жертва на обсебията си към теоретичните източници и неусетно е започнал да се държи като техен двойник, забравяйки за аналитичната дистанция, която би му помогнала да свърши собствената си работа. Този проблем на свой ред бива преодолян – но в една доста крайна фаза на дисертацията – в частта за творчеството като двойничество. Разбиране за собствената уловеност в капана на двойничеството прозира на редица места в текста – особено силен е примерът с пеперудите и твореца (6.6.3. „Изгубване. Личността на автора и актът на писане“, с. 185) – което прави мисълта на дисертационния текст по особен начин вълнуваща – повече творческа и споделяща собствения си проблем, отколкото аналитична. Въпреки това Десислава Узунова представя картина по-скоро на творческата натрапливост, отколкото на творчеството. Дори тези като: „Актът на писане се явява отново преповтаряне на страданието, но същевременно е и единствената възможност за преодоляване (надминаване) на травматичния фантазъм“ (с. 186) – в хода на анализа се развиват по-скоро в посока на връщането към фантазма, отколкото към преодоляването на травмата. Това не е точно критична забележка, по-скоро насочване към спецификата на дисертационния текст, който е твърде взрян в огледалността като принцип, във феномена на двойничеството и не че не може да излезе от тях, но е дотам изкушен от техния свят, че обективисткото им надскачане на този етап изглежда по-скоро обещана перспектива. Засега обаче целта сякаш не е била да се мисли сериозно върху изследователски сюжет, който да проследи преодоляването на травматичния фантазъм. Тук той е важен повече с натрапливото предсъзнание за травма, с травматичния предразсъдък. Важен е като оправдание на нарцистичната натура да се върти около травмата, с която не може да се раздели, защото е част от идентичността ѝ.

Относно структурата на дисертационния труд бих отбелязала, че все пак относително малка е частта, която се занимава с литература. А заключението прави смущаващо впечатление с бягството си от смислови обобщения върху проблематиката и с избора да напомня отчет за свършена работа (което впрочем може да се каже за

заклученията и на някои от отделните дялове – така както встъпленията често също наподобяват списъци със задачи за изпълнение).

Редуването на аз- и ние-форма на изследователското изложение е дребен проблем, който е добре да се преодолее при по-нататъшна обработка на текста. На правописа, незавършените изречения, пропуснатите думи също трябва да се обърне внимание, и то – на всяка цена.

В заключение обаче ще изтъкна силните моменти на дисертационния текст (според мен): работата около понятието *unheimlich* в контекста на „моделиране на двойника през понятието *unheimlich*“; наблюденията върху процеса на разцепването на оригинала на копия и ощетяването на оригинала при това – важна и добре разгърната тема (с „избледняването на оригинала при всяко повторение“ (с. 110 – 111); с намесването на критиката на Дерида към Платон (в „4.7.2 (Отвъд) Логическата машина за Двойници“ – от с. 104 нататък). Във връзка с последния мотив може би интересно би било ситуирането на Радосвет Коларов в тази проблематика.

По отношение на историко-културологичния план на работата имам няколко незначителни препоръки: при изясняването на понятието архетип добре би било да се намеси и Платон (с. 22, бел. 12); при анализа на текст от класицизма срещу текст от античността (с. 30) Молиер/Плавт – интересно би било да се открие „двойничеството“, ако влезем в терминологията на текста на Десислава, между самите тези две култури; също така – не знам доколко може да се говори за „епоха на модернизма“ (с. 39) – но това едва ли е от особено значение за дисертационния текст; при проблематиката на липсата/наличието на връзка между българския диаболизъм и европейските тенденции между казаното на с. 46 и това на с. 50 има леко напрежение, макар при по-внимателно взирание тезата да е ясна. Но всичко това, повтарям, са само насочвания и препоръки.

В заключение ще кажа, че намирам дисертационния труд за интересен като проблематика, насочен към съществена и недостатъчно разработена изследователска територия; задълбочен в теоретичните си търсения. *Затова препоръчвам на Десислава Узунова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.*

07.05.2018

Доц. д-р Елка Димитрова